L'Edat del Ferro i la Romanització a les Comarques Septentrionals de l'Interior de Catalunya.

Josep PADRO i PARCERISA

Els recents estudis sobre l'Edat del Bronze Final i sobre el món colonial púnic i grec, ens obliguen a revisar a fons les idees que l'arqueologia tradicional havia forjat sobre l'Edat del Ferro.

D'un costat ha quedat provat que els moviments migratoris dels pobles indoeuropeus al llarg dels primers segles del primer mil·lenni corresponen a un estadi cultural del Bronze Final (1); i aquests pobles s'implantaren a Catalunya, entre unes gents indígenes que viuen també en un ambient de l'Edat del Bronze.

D'altre costat, a partir del segle VII alguns elements estranys, que en podem dir provisionalment «mediterranis», fan acte de presència, de moment encara en nombre molt escàs, a jaciments preexistents pertanyents al Bronze Final; entre ells podem citar com a més il·lustres els d'Agullana i Mailhac. Aquests elements són ceràmiques que imiten formes fetes a torn; són alguns objectes característics de bronze entre els quals destaquen les fíbules de doble ressort; i són escassíssimes peces de ferro, que apareixen ara per primera vegada (2). Tots aquests elements apunten cap a un origen sudpeninsular, on són molt abundants. Devant d'aquests fets, hem de concloure que van ser els púnics o els fenicis occidentals que habitaven la Península Ibèrica, els introductors del ferro a Catalunya, juntament amb els altres elements entre els quals hem de destacar el torn de terrisseria.

Acceptat això, hem d'assenyalar que l'influència púnica va penetrar a l'interior de Catalunya, com a mínim, fins al Solsonès, seguint sens dubte el camí del Llobregat (2 a). Aquesta influència és molt visible al poblat d'Anseresa (Olius), poblat per la resta amb una curiosa estructura urbanística radial totalment excepcional, i de cases rectangulars amb fogar central de tipus indoeuropeu; tot això no té res de púnic, i ens permet considerar el jaciment com a essencialment no colonial (3). Tanmateix, al costat de les ceràmiques fetes a mà, hi foren recollides ceràmiques tornejades amb paral·lels a Andalusia a partir del segle VII; algunes d'elles, deformades al moment de la cocció, proven l'existència d'un forn local. Com a element característic també del segle VII i d'origen púnic, hem de citar a Anseresa la fíbula de doble ressort, i encara un curiós penjoll triangular de bronze, també d'aquesta cronologia i potser remuntable al segle VIII (4). La fíbula de doble ressort és coneguda també al poblat del Castellvell de Solsona (Olius). Aquests jaciments del Solsonès ens demostren palesament la profunditat de la penetració púnica, des del primer moment, a Catalunya. Ara bé, com que a les comarques de l'interior, aquest influx se superposa en part al grup de Merlés, cal considerar-lo introductor de la Primera Edat del Ferro; i cal admetre que aquésta arriba, doncs, no pas determinada per les migracions de pobles europeus, com volia la investigació arqueològica tradicional, sinó per l'impacte comercial púnic.

A tot el llarg del segle VI veiem barrejar-se els elements de tipus púnic amb d'altres d'influència grega: a Anseresa, al costat d'una urna d'orelletes hi tenim un oinocoe, ambdós fabricats amb la mateixa pasta grisa, i un altre fenomen semblant el veiem al Castellvell de Solsona, on s'ha assenyalat l'existència d'un oinocoe pseudo-jònic. A tota la Catalunya Vella, tant a la costa com a l'interior, el creixements del comerç grec d'origen marsellès, que utilitza com a base la factoria d'Empúries, va substituïnt gradualment l'influx púnic; i la retirada d'aquest és el factor determinant de la no iberització cultural dels pobles indígenes de la Catalunya Vella.

Cap a la meitat del segle V, s'esdevé un fet de grans repercussions per als pobles indígenes, que caracteritza la Segona Edat del Ferro a Catalunya, i és la gran expansió del comerç d'Empúries, quan aquesta ciutat grega s'ha deslligat de la tutoria de Marsella. Des d'aquest moment la influència comercial emporitana es materialitza per la presència d'abundosa ceràmica àtica als jaciments indígenes,

començant per la del tipus de Saint Valentin a la segona meitat del segle V; l'antiga influència de tipus púnic queda pràcticament esborrada de l'interior de Catalunya.

Una darrera convulsió, abans de l'arribada dels romans, va afectar encara al començament del segle III les comarques centrals de Catalunya, i és la seva iberització, que aquí ja no s'explica per un procés d'aculturació, sinó per migracions de pobles, evidentment produïdes, de vegades, amb violència, ya que els nivells ibèrics se superposen a sengles nivells de destrucció al Castellvell de Solsona i al Cogulló (Sallent), per exemple (5). Les noves ceràmiques ara introduïdes assenyalen, de totes maneres, una escissió cultural: al Solsonès, ocupat probablement pels lacetans, es troben ceràmiques ibèriques ricament pintades, semblants a les de Lleida, mentre que a l'Osona i al Bages, envaïts sens dubte pels ausetans, trobem ceràmiques ibèriques sense pintar, com les de la costa catalana.

Les comarques pirinenques, com la Cerdanya, van quedar sens dubte al marge de totes aquestes influències i aquests moviments migratoris, emparades per la dificultat dels seus accessos i per la seva relativa marginalitat. La que podem denominar «Cultura Ceretana» que correspon a aquesta època, no és altra cosa que l'evolució final del Bronze Cerdà, amb uns mateixos motius decoratius a les ceràmiques, i amb d'altres de nous, com és ara els acanalats, tot revelador de l'extraordinari conservadorisme d'aquesta cultura que, tanmateix, coneixia ja el ferro com ho prova la troballa d'escòries d'aquest metall al poblat de Sant Feliu de Llo. Les dates de Carboni 14 obtingudes aquí i al jaciment de l'Avellanosa, als Caus de Targasona, ens proven també que la Cultura Ceretana, malgrat el seu arcaïsme, correspon cronològicament a l'Edat del Ferro; però potser la descoberta més sorprenent de totes és la del fogar del Pic de Bena, on han aparegut en contacte la ceràmica feta a mà decorada amb acanalats, la ceràmica feta a torn, grisa, classificada com a romana, i encara un denari de plata republicà, datat de l'any 105 abans de la nostra era.

La romanització, molt important als segles II i I a Osona i al Solsonès, és en canvi molt feble al Bages, i pràcticament inexistent al Berguedà i a la Cerdanya; les troballes d'època republicana són veritablement rares aquí. Podem citar tan sols, a més del fogar de Bena, la presència d'escassíssims fragments de ceràmica campaniana i ibèrica, datables probablement del segle I, a Sant Feliu de Llo i a la Cova de la Fou de Bor (6). Al Castell de Llívia, on la ceràmica de la Cultura Ceretana és molt abundosa, aquesta aveïna ja amb «terra sigillata» dels primers temps de l'Imperi (7). Tot, doncs, ens referma en l'idea que la Cerdanya, que potser va veure el pas d'Hanníbal l'any 218 (8) i que segurament va veure el de Cèsar l'any 49 (9), no va començar a ser veritablement romanitzada fins a la campanya de Domici Calví, l'any 39, contra els ceretans (10). L'inici de la romanització de la Cerdanya ja en època imperial i l'establiment de la capitalitat a Llívia queden demostrats adés per la troballa aquí de «sigillata» aretina, al peu del Castell, adés pels recents descobriments a la sortida del camí d'Ur, al final del carrer Fontcitrana, de restes d'un edifici romà: paviments, estucs i teules, a més de ceràmica, i, entre aquesta, algun bocí de «sigillata» (11).

BIBLIOGRAFIA

(1) JEAN GUILAINE: **«L'Age du Bronze en Languedoc Occidental, Roussillon, Ariège»**, Mémoires de la Société Préhistorique Française, t. 9, Paris, 1972, pp. 213 ss., 326 s. i 341 s.

(2) Sobre el ferro a Agullana, veure PEDRO DE PALOL: **«La necrópolis hallstáttica de Agullana (Gerona)»**, Bibliotheca Praehistorica Hispana, vol. 1, Madrid, 1958, pp. 218 ss.: el ferro és inexistent a la fase Agullana I i rar a les fases II i III. Sobre Mailhac, vegeu MAURICE LOUIS et ODETTE et JEAN TAFFANEL: **«Le premier Age du Fer languedocien, 2e Partie, Les nécropoles à incinération»**, Collection des Monographies Préhistoriques et Archéologiques, III, Bordighera-Montpellier, 1958, pp. 12, 40, 60 i 62: el ferro és raríssim a la necròpolis del Moulin (fase Mailhac I), escàs al Grand-Bassin I (fase Mailhac II); relativement abundant al Grand-Bassin II (fase Mailhac III). En general vegeu també J. J. JULLY: **«Le marché du métal en Méditerranée occidentale au Premier Age du Fer: Sémites et Etrusques»**, a «Opuscula Romana», VI, Lund, 1968, p. 32.

(2a) La presència fenopúnica a la desembocadura del Llobregat acaba de ser provada per J. BARBERA i E. SANMARTI al poblat de la Penya del Moro (Sant Just Desvern), durant el segle VI. Donem les gràcies, des d'aquí als excavadors per aquesta informació. Vegeu E. SANMARTI-GREGO: **«Materiales cerámicos griegos y etruscos de época arcaica en las comarcas meridionales de Cataluña»**, a **Ampurias**, 35, 1973, p. 234.

(3) JUAN SERRA Y VILARO: **«Poblado ibérico de Anseresa, Olius, Memoria de las excavacions realizadas en 1919-1920»**, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, Núm. gral.: 35, Núm. 7 de 1919-20, Madrid, 1921, pp. 6 s., làm. I.

(4) Veure SERRA, **op. cit.**, pp. 12 ss., làms. V, VI i IX, i, sobretot, el recent estudi de MIQUEL CURA-MORERA: **«Inicis de la vida urbana en el món indígena de Catalunya: Anseresa»**, a VII Symposium Internacional de Prehistoria Peninsular, Badalona, 1973 (en premsa). Sobre les fíbules de doble ressort, vegeu la comunicació de M. CURA i A. M.ª FERRAN a aquest Colloqui.

(5) MIQUEL CURA I MORERA: **«El poblament prerromà en les comarques centrals de Catalunya»**, a «Boletín Arqueológico», época IV, fasc. 113-120, Tarragona, 1971-1972, pp. 56, 65 s. — MIQUEL CURA MORERA y ANNA M.ª FERRAN RAMIS: **«El poblado prerromano de «El Cogulló» (Sallent-Barcelona)»**, a «Pyrenae», 5, Barcelona, 1969, p. 129. — ANNA M.ª FERRAN, **«Excavaciones en el poblado pre-romano de «El Cogulló» (Sallent-Barcelona)»**, a «Miscelánea Arqueológica», tomo I, Barcelona, 1974, p. 332. Vegeu P. BOSCH GIMPERA: **«Etnologia de la Península Ibèrica»**, Barcelona, 1932, pp. 397 s.

(6) Sobre el Pic de Bena i Sant Feliu de Llo, vegeu les respectives comunicacions a aquest mateix colloqui de P. CAMPMAJÓ. Sobre els materials ibèrics i romans de la Cova de la Fou de Bor, vegeu JOSEP COLOMINES ROCA, **«Cova de la Fou. Bor (Cerdanya)»**, a «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», VIII, Barcelona, 1927-

31, pp. 14 ss. Aquests materials, que havien estat dipositats al Museu Arqueològics de Barcelona, actualment són perduts.

(7) JOSEP PADRÓ I PARCERISA y ANNA MARIA FERRAN I RAMIS: **«Estado actual de la Arqueología en el Enclave de Llivia»,** a «XII Congreso Nacional de Arqueología, Jaén, 1971», Zaragoza, 1973, p. 870 i nota 22.

(8) Vegeu PADRÓ y FERRAN, op. cit., pp. 866 i 869, on es discuteix aquesta possibilitat.

(9) M. DELCOR: **«Livia, ancienne capitale de la Cerdagne, de l'Antiquité à l'occupation arabe d'après les témoignages littéraires,** a «Mélanges» offerts à E. Griffe, Toulouse, 1972, p. 176. — PADRÓ y FERRAN, op. cit., p. 868.

(10) PADRÓ y FERRAN, op. cit., pp. 869 y 872. — MIQUEL CURA i JOSEP PADRÓ, **«Prehistòria de la Cerdanya»,** Puigcerdà, 1974, pp. 11 s.

(11) Vegeu la comunicació de M. OLIVA PRAT a aquest mateix Colloqui.

DISCUSSIO

MALUQUER: En primer lloc, volem felicitar el senyor Padró per la seva síntesi econòmica-cultural i pel plantejament de la problemàtica mediterrània sobre Catalunya, enfrontant-se amb el problema de relacionar els fets etnològics amb els arqueològics.

VILASECA: Ja hem assenyalat abans, l'antiguitat del jaciment del Molar, en el qual es troba ferro acompanyat per un element tan ben datable com les fíbules de doble ressort. Aquestes fíbules es troben també al Llenguadoc. Creu vostè en una influència púnica introductora del ferro en unes dates antigues?

PADRÓ: Recordem en primer lloc quina és la distribució de la fíbula de doble ressort, molt abundant a jaciments d'Andalusia, com Frigiliana, i que arriba fins a Mailhac, al Llenguadoc, però no més amunt. Aquesta distribució va contra la teoria tradicional de l'origen centre-europeu d'aquest element, que hem de considerar com a exclusivament peninsular. Quant el ferro, és de totes maneres molt escàs al Molar, i el mateix podem dir d'un jaciment més septentrional, que ja s'ha descrit aquí, el camp d'urnes de Serrallonga, on només s'ha trobat ferro a quatre tombes. Si d'un cantó tenim en compte la tesi de GUILAINE, que considera encara de l'Edat del Bronze els pobles dels camps d'urnes, i d'un altre que ja tenim ferro a un jaciment fenici antic, com és Almuñécar, a Andalusia, sembla lògic atribuir a la influència fenícia la introducció d'aquest metall a la Península. El ferro devia ser importat pels pobles indígenes, com un element exòtic, segur al segle VII, i potser ja des del segle VIII. De totes maneres, presentem aquesta possibilitat només com una hipòtesi de treball, esperant que noves investigacions ens permetin confirmar-la o rebutjar-la.

DELCOR: No veig massa clar que els elements arqueològics aquí esmentats siguin prova suficient per a demostrar que els fenicis van ser els portadors del ferro a Occident a una data remota.

PADRÓ: Però vostè ha d'estar d'acord amb mi que el ferro és conegut al Pròxim Orient des del segle XIII com a mínim.

DELCOR: I de ben abans.

TARRADELL: Sols vull aquí comentar tres punts, a propòsit d'aquesta comunicació, tan àmplia i tan nova:

En primer lloc, sobre el problema del ferro, i la valoració del món púnic i colonial com a introductor d'aquest nou metall. Concretament a Mallorca, al segle V, el ferro està molt estès, i sembla poder-se remuntar fins al segle VIII. I aquí és impossible d'explicar aquest nou element a partir del món terrestre, com ho és l'indoeuropeu.

En segon lloc, respecte al que vostè ha assenyalat a propòsit de l'expansió grega a partir de la meitat del segle V, posant-la en relació amb la independència d'Empúries respecte de Massàlia, hem de tenir en compte que és un fet d'expansió generalitzat dels productes grecs a partir de la segona meitat del segle V a tot el Mediterrani. Per tant, no crec que calgui recórrer al fet concret de la independència d'Empúries respecte a Massàlia.

Finalment, no crec que es pugui utilitzar aquí la paraula «púnic», paraula que va començar a utilitzar GARCIA Y BELLIDO i va imposar a l'escola de Madrid. En PELLICER la va introduir a l'Institut Arqueològic Alemany, fins que, al Colloqui de Roma, la pressió dels investigadors italians va fer retirar el terme als arqueòlegs alemanys. Als segles V o IV sí que podem parlar de «món púnic», però no al segle VII.

DELCOR: Hi ha lingüistes que encara utilitzen el terme «púnic» per a inscripcions que també podrien ser fenícies, però de fet no es pot parlar de púnics fins després de l'expansió de Cartago al Mediterrani Occidental.

MALUQUER: Personalment, he de penedir-me d'haver posat els fenicis en circulació a

Catalunya. No obstant això, vull fer alguns aclariments sobre la ponència.

En primer lloc, les fíbules de doble ressort han estat valorades per la investigació com un element centre-europeu o italià, però en realitat és la fíbula de fabricació més senzilla, ja que senzillament consisteix a fer dos enrotllaments sobre una tija de bronze. Per tant, no pot ser considerada com a fòssil director des del punt de vista cronològic. Que la fíbula de Trayamar aparegui a una tomba datada amb seguretat al segle VII o a finals del VIII, no justifica el que donguem aquesta cronologia a Catalunya o a la resta d'Andalusia a aquestes fíbules. Concretament, a Setefilla surten a un túmul amb molts enterraments, datats per d'altres elements arqueològics a la primera meitat del segle VI. A Peal de Becerro (Jaén), surten a enterraments situats immediatament per sota d'altres amb ceràmiques gregues del segle IV. A les boques de l'Ebre surten a necròpolis, associades amb altres elements com escarabeus i aríbals corintis, datables al segle VI. Això pel que fa referència a la costa, ja que és clar que aquestes fíbules eren un element comercial distribuït per via marítima des d'Andalusia, ja que no n'hi ha més amunt de Mailhac, la qual cosa no vol dir que siguin elements d'importació fenicis. A l'interior, a la província de Lleida, les trobem a la necròpolis de la Pedrera, i encara no hi ha la diferència morfològica que les diferència de les de la **Meseta,** on es modifiquen i arriben a ferse a motllo. Per tant, si a Anseresa en trobem una, la podem fer antiga no per ella mateixa, sinó pel conjunt de materials que l'acompanyen i es relacionen amb les darreries del món dels acanalats; però parlar de fenicis al Solsonès per una fíbula de doble ressort, ho trobem arriscat, ja que no creiem que es pugui admetre la fíbula de doble ressort com a element etnològic.

En segon lloc, la terrissa és un problema molt més difícil. La introducció del torn, és fenícia o és grega?

En tercer lloc, el ferro era conegut ja per tots els navegants del primer mil·lenni, tant fenicis com grecs, ja que és un metall molt més fàcil d'obtenir que el bronze, i a la vegada més abundant a tot arreu. Per tant, els fenicis es feien el ferro ja des del moment que es van establir a Cadis, ja a finals del segon mil·leni, i també els grecs que navegàven pel Mediterrani. El ferro no s'industrialitza a Grècia mateix fins molt tard, com ho prova el passatge homèric dels jocs funeraris de Patrocle, en el qual un dels premis són boles de ferro perquè cadascú pugui fer-se les eines que necessiti d'aquest metall; per tant, la forja del ferro era coneguda pels particulars, al contrari del que passava amb el bronze. Una altra prova de la coneixença i difusió del ferro com a element comercial, ja que és matèria primera de venda dels grecs al Mediterrani, també testificada pels Poemes Homèrics, és el passatge de Mèntor, que es presenta com un comerciant del «brillant ferro» per anar a buscar bronze; és a dir, que el negoci del broze vell és el negoci primari del comerç grec al segle VII, àdhuc al segle VIII. Així, doncs, el ferro forma part dels rengles de productes comercialitzats pels grecs.

DELCOR: I també pels fenicis, ja que els filisteus, que eren la població de la costa, el sabien treballar quan els cananeus encara no en sabien, i aquests baixaven de les muntanyes a la costa per fer treballar el ferro.

MALUQUER: Cal tenir present que hem de diferenciar el coneixement del ferro manufacturat, del coneixement de la forja del ferro. No podem negar que els pobles del Bronze Final europeu i de la Península coneixien el ferro manufacturat. La importància del ferro resideix en el moment en què s'aprèn a manufacturar, cosa que constituirà una revolució econòmica entre els pobles de pastors del Pirineu, des del País Basc fins al Pirineu lleidatà. I la forja del ferro comença a l'Ebre, com a mínim a la segona meitat del segle VI, com ho tenim documentat a Cortes de Navarra, on explotaven el ferro del Moncayo, el qual donaria lloc posteriorment a la potencialització del món celtibèric. Al Pirineu deu passar el mateix, malgrat que el procés és més mal conegut ja que és més diluït. La prova que cal diferenciar la forja del ferro del coneixement del ferro manufacturat, la constitueix el tresor de Villena, amb un element de ferro pertanyent a l'anomenat ceptre; la cronologia d'aquest tresor no pot baixar més ençà del segle VIII a. J. C.

De totes maneres, aquest tema exposat amb gran audòcia per l'amic PADRÓ, es presta a fer tot un seminari de discussions.